

Hilmi Ziya Ülken'in "Aşk Ahlakı" Görüşü Bağlamında Dijital Sosyalliğe Eleştirel Bir Bakış

İbrahim Hakan DÖNMEZ*

Öz

Bu çalışmada Hilmi Ziya Ülken'in pek çok eserinde değindiği ve Aşk Ahlakı kitabında ayrıntılı şekilde izah ettiği kişilik bilincinin oluşumuyla ilgili görüşleri temelinde sosyal medyaya eleştirel bir bakış denenmiştir. Ülken'e göre, doğuştan gelen doğal dürtülerden oluşan organik bilinç, insanın içine doğduğu toplum tarafından sunulan sosyal bilinç ve bu iki bilincin insanın zihninde çatışmasıyla sentezlenen ve en üst bilinç düzeyi olan kişilik bilinci olmak üzere üç tür bilinç söz konusudur. Kişilik bilincine ulaşmak için ne organik bilincin dayattığı arzuları ne de sosyal bilincin dayattığı sorumlulukları reddetmek gerekir. Kişilik bilincine ulaşan insan, tüm bunların farkında olarak kendi tercihi ile bir denge içinde sentez oluşturmayı başarmıştır. Gelişmiş, sosyal adaletin tesis edildiği bir sistem ancak aşk ahlakına dayanan kişilik bilincine ulaşmış, yani demokrasi ahlakına sahip insanlarla mümkündür. Bu çalışma dijital teknolojilerin gelişmesi sonucu ortaya çıkan ve fiziki sosyalliğin yerini almaya başlayan dijital sosyalliğin, sosyal bilincin sorumluluk esasına dayanarak organik bilinçle çatışma işlevini tam olarak yerine getiremeyeceğini savunmaktadır. Genellikle kişinin kendine benzeyen bir çevreyle şekillendirdiği sosyal medya, toplumsalı oluşturan farklılıklarla birliktelik zorunluluğunu da ortadan kaldırmakta, benzer mesajların birbirini beslemesiyle ufku daraltıp eleştirel düşünme becerisini azaltma riski taşımaktadır. Bu durumda gerçek toplumsal ilişkiler içerisinde doğması gereken, sorumluluğa dayalı sosyal bilinç tam olarak oluşamayacağından bireyde çatışma ve sentezleme işlevini yerine getirecek güce ulaşamayacak, dolayısıyla kişilik bilincinin oluşumu da zorlaşacaktır. Çalışmanın Hilmi Ziya Ülken'den mülhem iddiası, dijital teknolojiye ve onun sonucu olarak ortaya çıkan sosyal medyaya ilişkin eleştirel literatür dikkate alınarak savunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hilmi Ziya Ülken, Sosyal Medya, Dijital Sosyallik, Yankı Odası, Aşk Ahlakı

*Doç. Dr., Hacı Bayram Veli Üniv. İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, ihdonmez@gmail.com

Derleme Makale

Geliş Tarihi: 18.03.2021

Kabul Tarihi: 24.05.2021

ORCID ID: 0000-0002-7107-1020 DOI: 10.37679/trta.899131

A Critical Overview of Digital Sociability in the Context of Hilmi Ziya Ülken's Theory of "Passion Ethics"

İbrahim Hakan DÖNMEZ

Abstract

In this study, a critical approach to social media was tried on the basis of Hilmi Ziya Ülken's views on the formation of personality consciousness, which he mentioned in many of his works and explained in detail in his book "Aşk Ahlakı" (Passion Ethics). According to Ülken, there are three types of consciousness, namely the organic consciousness consisting of innate natural impulses, the social consciousness presented by the society into which the human being was born, and the personality consciousness at the highest level, which is synthesized by the conflict of these two consciousnesses in the mind of the person. In order to attain personality consciousness, one must reject neither the desires imposed by organic consciousness nor the responsibilities imposed by social consciousness. A person who has reached the consciousness of personality has managed to create a synthesis in a balance with his own preference, being aware of all these. A developed system where social justice is established is only possible with people who have reached a personality consciousness, that is, who have the morality of democracy. This study argues that social media, which emerged as a result of the development of digital technologies and started to replace real sociality, cannot fulfill the conflict function of social consciousness based on responsibility. Because, by its nature, it tends to be formed in a structure that can only feed and satisfy the desires coming from organic consciousness. Social media, framed by people who are similar to themselves, removes the necessity of being together with the differences that make up the social, and carries the risk of narrowing the horizon by feeding similar messages. Thus, since the social consciousness based on responsibility cannot be fully formed in real social relations, the individual cannot reach the power to fulfill the conflict and synthesis function that should be created, and the formation of personality consciousness becomes difficult. The claim of the study was defended in line with the approach of Hilmi Ziya Ülken, benefiting from the critical literature on digital technology and social media that emerged as a result of it.

Keywords: Hilmi Ziya Ülken, Social Media, Digital Sociability, Echo Chamber, Passion Ethics

Review Paper

Received: 18.03.2021

Accepted: 24.05.2021

1. Giriş

Hiç kuşkusuz bugün Hilmi Ziya Ülken yaşıyor olsaydı teknolojinin hızla değişmesi sonucu ortaya çıkan, birey ve toplumdaki ani dönüşüme kafa yorar, Türk ve Batı kültürünün bilgi birikiminden yola çıkarak yeni kavramsallaştırmalar dener, içinde bulunduğumuz çağı çözümlenmeye çalışırdı. Bugün ülkemizdeki sosyal bilimler alanında çalışan akademisyenlere de kendi tarihi içerisinde rol oynamış düşünürleri anlayıp onların birikimlerinden yararlanarak toplumu analiz etme sorumluluğu düşmektedir. Bu şekilde birey ve topluma ilişkin daha isabetli ve derinlikli analizlerle hem kendi ülkesine hem de dünyaya ufuk açıcı çıktılar sunma olanağı elde edecektir. Aksi takdirde sadece farklı toplumlarda yetişmiş ve o şartların getirdiği kültürel birikimle çıkarımlarda bulunmuş yazarların yapıtlarını referans alan analizler kültürel farklılık nedeniyle eksik ya da hatalı sonuçlar doğurma ihtimali taşıyacaktır. Bu düşünce ile çalışmada, yerli bir zeminde ancak yeni akademik gelişmelerin de farkında olarak günümüzü ve toplumsal yaşama ilişkin değişimleri tartışmak amaçlanmıştır. Bu çalışma, kapsamının darlığı ve bazı noktalarda deneysel çalışmalarla güçlendirilme gerekliliği nedeniyle eleştirilmeyi göze almaktadır. Ancak bu tür başlangıç denemelerinin sınırlılıklarını mazur görmeyi sağlayacak olan şey, yaratacağı sinerji ile yapılacak yeni çalışmaların, mevcut tüm boşlukları dolduracağı inancıdır.

Hilmi Ziya Ülken'i anlamaya ve anlatmaya yönelik çalışmaların büyük çoğunluğu benzer şekilde onun üretkenliği, çok yönlülüğü ve düşünce yapısındaki keskin dönüş ve kopuşları ifade etme zorunluluğu hissetmiştir (Bulut, 2012; Vural, 2011; Yücel, 2009). Belki bu özelliklerinin getirdiği bütünsel bakış zorluğu nedeniyle onun görüşlerinden yola çıkarak farklı meselelere ilişkin analizler yapmak yerine onu anlatmakla sınırlı çalışmalara daha fazla rastlanmaktadır. Emile Durkheim, Emile Boutroux, Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Baruch Spinoza, Max Ferdinand Scheler, Martin Heidegger, Karl Marx, Platon ve Friedrich Schelling gibi, bazıları birbirine zıt fikirlere sahip pek çok düşünür, Ülken'in üretim sürecinde kısa ya da uzun dönemli etkide bulunmuş ve farklı yapıtlarının bakış açısını belirlemiştir. Bu yönü eleştirilmiş olsa da bu durum bize onun hep kemale ulaşma arayışı içerisinde olduğunu, yeni bilgilerle sürekli bir dönüşüme uğradığını, belli bir taassup içinde olmadığını düşündürmektedir (Bulut, 2012, s. 14). Ülken sadece bilimsel eser değil şiir ve roman da yazmıştır ve onun düşüncelere karşı tavrı sadece bilimsel eserlerinde değil yazdığı romanlardaki kahramanların karakterlerinde bile görülebilir. Örneğin Posta Yolu (2014) adlı romanının kahramanı Murat, herhangi bir fikrin esiri olmayan, tüm fikirlere açık ve onlara tabi olmaktan ziyade onları kendi hedefine ulaşmada araç olarak gören birisidir ve: "Fikirler beni değil, ben

onları idare etmeliyim." düsturuyla hareket etmektedir (Ülken, 2014, s. 34). Ayrıca Ülken'de sürekliliğini koruyan ve onu genel hatlarıyla tanımlayabilecek bir ifade arandığında Türkiye'nin hümanist bir rönesans gerçekleştirmeye ilişkin idealini belirtmek gerekmektedir. Hangi düşünür ve ekolden yola çıkmış olursa olsun ortaya koyduğu tezler bu idealini destekleyecek bir sonuca ulaşma çabası içerisindedir (Bulut, 2012, s. 142). Ülken'in, kişilik bilincinin oluşumuna ilişkin ortaya koyduğu yaklaşımın yer aldığı Aşk Ahlakı kitabını da Spinoza'nın etkisi altında olduğu 1930'ların başında yazmış ve kitapta çoklukta bircilik düşüncesini temellendirmeye çalışmıştır. Kitapta, Boutroux'nun plüralizmiyle Spinoza'nın natüralizmini kaynaştırmaya (Bulut, 2012, s. 138), ruh ve bedeni, birey ve toplumu uzlaştırmaya çalışmıştır (Yücel, 2009, s. 13). Hatta farklı sistemleri uzlaştırma, bireşimlere ulaşma tutkusu (Vural, 2011, s. 524), pek çok eserinde olduğu gibi, bu eserinde de kendi ifadesiyle, "İsa ile Nietzsche'yi uzlaştırmaya çalıştım." (Ülken, 2017, s. XX-VII) şeklinde kendini göstermektedir. Ülken'in, Aşk Ahlakı kitabının nihai amacını "demokrasi ahlakına yükselten eğitim yollarını aramak" şeklinde ifade ettiğini ve ancak "değerlerde eşitlik, ideal değerlerde hürlük isteyen çağdaş sistem" (Ülken, 2017, s. VII) olarak tanımladığı demokrasi sayesinde sosyal adaletin sağlanacağı inancını dile getirdiğini görmekteyiz. Yukarıdaki bilgileri dikkate aldığımızda Ülken'in felsefi ve sosyolojik literatüre ait edindiği her bilgiyi Türkiye'nin toplumsal refahının yükseltilmesi amacıyla uygun bir pratik fayda için araç olarak kullanmıştır demek çok da yanlış olmayacaktır.

Günümüzde dijital teknolojideki gelişmelerin getirdiği sosyal medyanın insan ve topluma olası etkilerini değerlendirirken, kendi yaşadığı dönemde bu tecrübeye hiç tanık olmamış bir düşünürden yararlanma düşüncesi, onun teorisinde sosyalliğe atfettiği önem dikkate alındığında tutarsız görünmeyecektir. Ülken'de kişilik bilincinin oluşması için kişinin toplumsal deneyimleri olmazsa olmazdır. Oysa bugün yeni medya aracılığıyla gerçekleşen iletişim, tamamen yüz yüze iletişimin yerine geçerken pek çok açıdan toplumsal iletişimin kalitesinin düşmesine de neden olmaktadır (Van Dijk, 2016, s. 15). Bu da fiziki (gerçek) toplumsal deneyimin zayıflaması anlamına gelebilir. Ayrıca internette grup dinamiklerinin "kalabalıkların bilgeliği" şeklinde ortaya çıktığını görmekteyiz. Akli başında kişiler üzerinde ciddiyetle durdukları fikirleri kendilerine saklarken, tartışmalarda boşboğazlar üstün gelebildiği sosyal medyanın sağlıklı bir sosyallik sunup sunmadığı tartışmalıdır (Van Dijk, 2016, s. 157). Van Dijk (2016, s. 239) Ağ Toplumu kitabında toplumsal altyapının iletişim ağlarının etkisi altında değiştiğini, internet kullanımının kamusal alanı parçalara ayırdığını ve pek çok özel alana dönüştürdüğünü belirtmektedir. Fiziki sosyalleşmeyi kaybetmenin, sanal yakınlaşma ile telafi edilmeye

çalışıldığı bu dijital çağın, sosyal bilinci de farklılıkları dışlayan, tek tip atomize parçalara ayırmasının doğurabileceği olası sonuçları, çok önceden sosyal bilinç vurgusu yapmış olan Ülken'den yararlanarak tartışmak farklı bir perspektif kazandıracaktır.

Çalışmada öncelikle Ülken'in ortaya koymuş olduğu kişilik bilincinin oluşum sürecine ilişkin teorisi ayrıntılı olarak açıklanacak, ardından yeni medya teknolojilerinin ortaya çıkardığı yeni sosyal medya mecralarının günümüzdeki durumu ve olası etkilerine ilişkin literatürden yararlanılarak durum tespiti yapılmaya çalışılacaktır. Ülken'in teorik yaklaşımı çerçevesinde, bugünkü dijitalleşmenin etkisiyle sosyal bilincin gerçek işlevini yerine getiremeyecek biçimde dönüştüğü düşüncesinden hareketle, kişilik bilincinin oluşumunun gecikmesi ya da hiç oluşmaması yönündeki iddia ortaya konmaya çalışılacaktır.

2. Hilmi Ziya Ülken'e Göre Kişilik Bilincinin Oluşumu

Sözlüğe göre bilinç, bir kişinin bir şey hakkındaki farkındalığı ya da herhangi bir durumu anlama ve gerçekleştirme hâlinin kendisidir.* Genel kabule göre bilinç farkındalık, öz farkındalık ve dil aracılığı ile düşünmeyi içeren bir kavram olsa da filozofik ya da sinirbilimci açısından daha çok his, duyu ve deneyim sahibi olmakla özdeştir (Monzotti & Parks, 2018, s. 10). Bireyin toplumsal hayatı içinde edindiği alışkanlıkların, davranışların ve duyguların bütünü insani kimlik dediğimiz şeyi yani bilinci oluşturmaktadır. Bir bireyin davranışlarını değerlendirirken “bilinçli” olup olmadığı öncelikli bir konudur. Toplum içerisinde sadece dürtüleriyle hareket eden eğitim düzeyi düşük insanlar için bilinçli olmama şeklinde bir tanım yapılırken toplumun bilinçlenmesi, bilinçli bireylerden oluşan toplum, eğitimin temel hedefleri olarak tanımlanır. Ancak bu tanımlama soyuttur. Bilinç, toplumun ideal bir tanımı çerçevesinde farklı şekiller alabilir. Ülken, kişilik bilinci tanımını toplum idealleri ile uyumlu bir biçimde somutlaştırmış ve en gelişmiş toplum tasarımı olarak gördüğü demokratik topluma uygun olan kişilik bilincinin nasıl oluşması gerektiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Kişilik bilincinin oluşum süreci Ülken'e göre hiç de kolay olmayan ve bireyin özgürleşmesiyle başlayan bir süreçtir.

2.1 Ülken'de Bireyin Özgürleşmesi

Ülken, birey olmayı özgürlüğe ulaşma sürecinin bir sonucu olarak görmekte ve kendi görüşünü ortaya koymadan önce de Batı dünyasında ortaya çıkmış farklı görüşleri etraflıca tartışmaktadır. Örneğin insanın özgürlüğü konusunda kayda

* Bkz. (<https://dictionary.cambridge.org>, <https://en.oxforddictionaries.com>)

değer ilk görüşlerden birisini ortaya atan Jean-Jacques Rousseau'ya göre insan hürriyet içinde doğar ve sonradan toplumun zincirlerine girerek sosyal sözleşme dediği mekanizma içerisinde bu hürriyetini kaybeder. İnsanın altın çağı; temel hürlük, iyilik ve masumiyettir. Kötü olan, suni cemiyet bağlarıdır çünkü onlar insanı asli saflığından uzaklaştırmıştır. İçsel bir sözleşme ile bu yapay hayatın baskıları gevşedikçe öze dönebiliriz. Ülken'e göre aslında Rousseau'daki asli masumluk görüşünün kökleri Kiniklere dayanmaktadır. Hristiyanlığın "asli günah" anlayışı ile esaslı surette sarsılmış olan görüşü Rousseau, modern demokrasilerin temeli olacak şekilde yeniden yorumlamıştır. Ama insan topluluk dışı bir devri hiç yaşamadığı için bu sadece teorik bir yaklaşımdan öteye gidemez. Zaten Ülken karşıt görüşe sahip Auguste Comte ve Joseph de Maistre gibi düşünürlerin, sosyal yaşamın doğal bir varlık olduğunu söyleyerek Rousseau'ya yaptıkları eleştirilere de değinmektedir. Tam tersi bir noktada duran Durkheim ve diğer sosyologlara göre ise insan, toplum içinde doğar ve gelişir. Ona kişiliğini ve hürlüğünü, kişiliğe ait bütün güçlerini veren toplumdur. Ülken, bu görüşe de katılmamaktadır. Psikolojinin kişilik ve harekete dair incelemelerinin sosyolojiyi desteklemediğini öne sürmektedir (Ülken, 2020, s. 209-210).

Ülken, bu ikilemin içinden nasıl çıkılması gerektiğine ilişkin görüşlerini aslında Veraset ve Cemiyat (1957)), Umumi Ruhیات (1928) gibi eserlerinde daha önce farklı şekillerde açıklamış olsa da Aşk Ahlakı adlı eserinde daha bütüncül olarak ortaya koymaktadır. Öncelikle Ülken, insan açısından biri topluma diğeri bireye ait iki alan içerisinde kabul etmekte bu nedenle insanı hem sosyolojinin hem de psikolojinin inceleme alanına dâhil etmektedir. Ülken'e göre özgürlük önceden var olan ve mücadele ederek kazanılacak, kurtarılacak bir şey değildir. İnsan, zincirler içinde uyanır. Fakat kendi çabalarıyla birer birer bu zincirleri kırarak hürriyetini inşa eder. Ona göre özgürlük birey olmakla mümkün olan bir durumdur. Özgür toplum da birey olabilmiş kişilerden oluşmuş toplumdur. Birey olmayı başaramamış kişilerden müteşekkil ise o topluma özgürlük bahşetmek çocuğun eline silah vermek gibidir ve kazaya sebep olması muhtemeldir (Ülken, 2020, s. XXXIII). Yani Ülken'in anlayışına göre nasıl ki olgunluk dediğimiz şey süreç içerisinde büyümek gibi zahmetli ve çaba gerektiren bir durum ise özgürlük de birey için zahmet gerektiren inşa edilen bir süreçtir. Bu süreci yaşayarak özgürlük safhasına ulaşan bireylerin çoğunlukta olduğu toplumlar müreffeh, özgür toplumlar olabilecektir. Bu anlayışın daha iyi kavranabilmesi için bireyin yani özgürlüğe kavuşmuş insanın ne anlama geldiğini ve bu aşamaya gelmenin hangi süreçlerden geçerek gerçekleşebileceğini, Ülken'in tanım ve izahları doğrultusunda açmak gerekmektedir.

2.2 Üç Bilinç Türü

Öncelikle Ülken, insana ait olayları irdelerken bilinç biçimlerini üç kategoride ortaya koymaktadır. İlki presosyal dediği organik bilinç, ikinci olarak, sosyal bilinç ve son olarak da hipersosyal olarak değerlendirdiği kişilik bilincidir. Henüz kurumsallaşmamış olan insanın organik hayatı birincisine girer.

Burada objektif kurumlarla organizma arasında çatışma ve intibak süreci meydana çıkar. Türlü kültür çevrelerinde ayrı manzaralar alan bu çatışma çocukluktan olgunluğa doğru her birinde süresi değişmek üzere bir ruhi dönüş süreci doğurur. İşte kültür çevrelerine göre ayrı manzaraları olan kişiliğin ve ruhi bütünlüğün kazanılmasından ibaret bu üçüncü devreye hipersosyal diyoruz. Bu fark kültür çevreleri arasında olduğu kadar tarihi çağlar arasında da görülebilir. Artık hürlük ve kişiliğin kazanılmasından ibaret olan bu üçüncü devreyi sosyolojik araştırmalara bağlayamayız. O, cemiyetin sırf kompleksleşmesi neticesi değildir. Organik ve sosyal gerçeklikler arasındaki çatışmanın mahsulü olan yeni gerçek üstün dereceden hipersosyal ruhi gerçektir. (Ülken, 2020, s. 212).

İnsan bazen birbiriyle çelişip çatışan, sosyal ve organik zorlamalarla çevrilmiş olarak dünyaya gelir ve bu ikisi arasındaki çatışma insanda içe katlanma sürecini başlatır sonuçta ise üstün ruhsal gerçekliği, kişiliği ve hürriyeti yaratır. Gerçekten de Ülken'in bu yaklaşımı dikkate alındığında, Rousseau'nun açıklamasına da sosyoloji ve psikolojinin klasik açıklamalarına da ters düştüğünü söylemek doğru olacaktır. Üstün ruhi gerçeklik, çatışmalarla, uyumsuzluklarla, tekrar tekrar uyum çabalarıyla devam eden kişiye ait bir sentezdir. Bu nedenle, Ülken, bu özgürlük kazanımının bireyin kendi çabalarıyla zincirlerini kırması şeklinde tanımlamaktadır (Ülken, 2020, s. 213).

Özgürlük birey olmakla mümkündür peki birey olmak neyle mümkündür? Ülken'e göre bu da doğruluk açısından tutku (passion) hâline gelerek sonsuz ve daimî arzulara sahip olmakla mümkündür. Eğer arzu, tutku hâlini alırsa amaçsız ve tatminsiz olmaktan kurtulur. Çünkü tek amaca ve tatmine bağlı kesintili ve süreksiz arzular onların gerçekleşmesiyle birlikte sona erer. Oysa Ülken'in bahsetmiş olduğu tutku sonsuzdur ve amaçları kendi içinde taşır, yani hem salt bireyin hem de toplumun yararlarının ötesindedir. Sadece bir tatminle sonlanmaz, ruhsal güç organizmayı ve toplumu aşarak kişilik kazanıp özgürlüğe ulaşır. Bu nedenle ruhun özgürlüğünü kazanması için tutkuları dizginlemek yerine geliştirerek daha üst hedeflere erişip sevgi hâline dönüştürmek gereklidir. Ülken'e göre bütün ahlak hareketleri, ilmi akımlar, keşif ve icatlar bu tutku ve aşkın eseridir (Ülken, 2020, s. 210). Bu ruhun yükselmesi belli aşamaları geçmesi durumu ise bireysel organizma ve sosyal organizmanın çarpışmasıyla mümkündür ve çarpışma ne kadar güçlü ve derin olursa yükseliş o denli büyük ve canlı olacaktır:

Ihtirasın temelinde kişinin eğilimleri vardır. Ama kişinin eğilimleri birden fazla olabilir, ihtiras ise başka bir ihtirasa bağdaşmaz. Tek başına bütün bilince hâkim olur. Ruhsal yaşam onun disiplini altına girer. Çocuklukta yan yana uyanan birçok eğilim arasında birlikte gelişme ve yarışma olduktan sonra biri ötekini yenebilir, hatta bütün eğilimleri gölgede bırakarak tek başına insana hâkim olabilir. İşte bu hâkim eğilim ihtiras hâlini almıştır. Ancak ihtirası sadece hâkim eğilim olarak tanımlamayız. Çünkü hâkim eğilim ötekilerle şuuru paylaştıkça henüz ihtiras olmamış, olmaya hazırlanmıştır. Bundan dolayı eğilim ve ihtiras birbirine en çok yaklaştıkları hâlde yine de ayırmak gerekir. Çocuklukta müzik yazı spor şiir güzel konuşma lider olmak gibi birçok eğilim aynı zamanda gelişebilir. Delikanlılıktan sonra bunlardan biri hâkim olunca passion yani ihtiras hâlini alır. Eğer bu paralel eğitimler ileri yaşta da devam ederse ruhi hayat bölüneceğinden derin ve yaratıcı kişiliğe özgü ihtiras kurulamaz. (Ülken, 2020, s. 217-218)

Yukarıda belirtilen özgürleşme süreci, organik bilinç, sosyal bilinç ve kişilik bilinci şeklindeki üç bilincin etkileşimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Ülken'e göre organik bilinçteki eğilimler hedeflerine ulaştıkça sona eren fiillerdir yani eğilim süreci "ihtiyaç-arzu-iştah-tatmin" safhalarından geçerek sona ermektedir. Bu süreçte deneme ve yanılgılarla, dikkat, çalışma, intibak gibi fiillere bakıldığında kişideki organik bilincin çevreyle ilişkisinin tamamen aktif bir ilişki olduğu görülmektedir. Eğilimler, organik bütünü gerçekleştirmek için harekete geçer. Örneğin açlık, susuzluk eğilimleri organizmadaki bir eksiği tamamlama, cinsiyet ve emzirme eğilimleri organizmadaki bir fazlalığı, harcanmamış bir üretimi atma arzusu ile meydana çıkmaktadır. Ülken'e göre organik bilinç tatmin edilince eğilim süreci sona ereceğine göre eğilimin yeniden harekete geçmesi için organik dengenin bozulması eksilme ve artma şeklinde bir dengesizliğin doğması gerekir. Organik bilinç zaman sezgisinden mahrum süresiz kesintili kendine özel bir çeşit hafızaya sahiptir. Yani her eğilim süreci kendi başına kapalı bir devredir. Organik egzersiz ve yatkınlıkları refleksi ve şartlı refleksler yardımıyla eski tecrübelerden faydalanma imkânı kazanır. Bu anlamda organik bilinç toplum içinde gelişen hafızalı sosyal bilinçten olduğu kadar ihtiras ve kişilik ile gelişen üstün kişilik bilincinden de farklıdır (Ülken, 2020, s. 222-224).

Çocuk kendi benliğinden habersizdir. Birkaç yaşından sonra sosyal ve tabii çevrenin baskıları ile karşılaştıkça içine katlanır. İnatçılık, huysuz şekilde çevreye karşı direnme gösterir. İlk başlardaki bu intibaksızlık tepkiler daha sonra intibak kazanır. Fakat çevreyle benliğin sınırları çizilmeye başlar. Ergenlik yaşı ikinci bir intibaksızlık dönemidir. Burada içi katlanma daha kuvvetli, benlik şuuru daha derindir. Bu ikinci buhran çağından sonra erişkin yaşı boyunca ikinci ve tam intibak safhasına girilir. Ergenlik psikolojisi dönüşünden kişiliğin tam kuruluşuna geçiş her tarihi çağda, hızlı kültür çevrelerinde ayrı manzaralar alır. Çok erken olduğu yerler olduğu gibi çok geciktin yerlerde vardır (Ülken, 2020, s. 226).

Ülken, sosyal bilinci organik bilincin bir derece üzerine konumlandırmaktadır. Sosyal bir yapı içerisinde gelişen insanın bilinci, içerik olarak henüz sosyalleşmemiş insan bilincinden ve sosyalleşmeyecek olan hayvan bilincinden farklıdır. Sosyal bilinç “değer hedefli” dir. Birey, toplum içerisinde eğitim yoluyla değerlerle kuşatılmaktadır. Bütün fiilleri bu değerler ölçüsünde geçtiğinden sosyal bilincin fiilleri değerlendirme fiilleridir. Sosyal bilinç belirli bir değerler şemasına uygun olmalıdır. Yani doğru, iyi ve meşruba yönelir, kötü ve gayrimeşrudan kaçınır. Her sosyal yapı bir değerler şemasıdır, her değerler şeması, düzen ve huzuru hedefleyen bir amaçlar ve araçlar sistemidir. Ülken burada herhangi bir toplumda sosyal bir düzenin gerçekleşmesine çalışırken insanların araç-değerleri amaç-değerlerin yerine geçebileceği tehlikesine vurgu yapmaktadır. Böyle bir durumda sosyal hayatın hedefi alçaltılmış ve değerler kısırlaştırılmış olacaktır. O zaman da faydadan kullanışlıdan başka değer tanımayan bir insan, toplumu egoist bir hayata indirmiş olacaktır. Ülken bazı toplumlarda zaman zaman düzenin dengesini kaybetmesini yukarıda bahsettiğimiz araç-değerlerle amaç-değerler arasındaki ilişkinin bozulmasına bağlamaktadır. Araç değerler elbette gereklidir, zira onun bulunmadığı bir toplumda sadece amaç değerler toplumsal düzeni sağlamada yetersiz kalacaktır. Böyle bir durum, toplumu ütopyaya veya gerçekle ilgisiz bir baskı düzenine götürebilir. Burada sosyal hafıza devreye girerek ortak hafıza yoluyla geçmiş ve gelecek, kronoloji ve takvim yardımıyla ayarlanır. Zaman süresi, bayramlar, ortak hatıralar, yıllar, aylar olarak bölümlere ayrılır, sosyal bilinç bölümlü devreli bazen kinik karakterde bir süreklilik kazanmış hafıza ve zaman bilinci şeklini alır (Ülken, 2017, s. 222-224). Son aşamada ise kişilik bilinci, organik ve sosyal bilinçten üstün bir aşama olarak ihtiras, zekâ ve iradenin ortak faaliyeti içinde ortaya çıkmaktadır. Üstün bilinç derecesi ancak sosyal bilincin gelişmesinden sonra doğabildiği için, Ülken buna sosyalden sonraki (hipersosyal) bilinç demektedir. Kişisel bilinç insanın organik bilincinden başlayan temel yapısına dayanır. Fakat sosyal bilinçte ayrılan güçlerin tekrar birleşmesi yolu ile üstün bir bileşim hâlinde ortaya çıkar. Toplum kendi organizasyonu içinde bulunan bilinçli varlıklar üzerinde bir emirler ve yasaklar sistemi olarak değerler düzeni hâlinde belirlemektedir. Organik bilincin tüm eğilimleri bu emir yasak sistemine bağlı olarak bir kısmı yasak olduğu için durdurulur, bir kısmı emredildiği için uygulanır, bir kısmına da sadece müsaade edilir. Bu noktada eğilimlerin bu şekilde parçalanması sosyal bilinçte düşüncelerle fiillerin birbirinden ayrılmasına sebep olur. Yani bir tarafta eyleme geçememiş düşünceler diğer yanda düşünce hâline dönüşemeyen eylemler ortaya çıkar. Düşüncelerle fiiller arasındaki uyumsuzluk bir çeşit ruhsal bütünlüğü kaybetmeyi (desintegration) doğurarak ya fiiller düşüncelerden ya düşünceler fiillerden daha geniş olacaktır. Ülken, bu organik bilince göre daha uyumsuz bir bilinç durumu-

na özel bir anlamda "Marazi Bilinç" demektir. Bu durumda yani marazi bilinç aşamasında, özellikle çocukluktan ergenliğe kadar gelişen ruhsal yaşamda, masal uydurma, yalan düşkünlüğü, kaçma hastalığı, korku, hayal kurma, içe-dönüş vs. şeklinde belirir. Daha sonra farklı kültürel çevrelere göre süreleri değişmek üzere bir dönüşüm (conversion) gerçekleşerek, çocuk kişiliğini kazandıkça ruhi birleşme ve kişilik şuuru meydana çıkar. Kısaca bu ruhsal bütünleşme durumu, sosyal bilincin parçaladığını organik bilincin tekrar tamir için yaptığı çabaların sonucudur (Ülken, 2017, s. 226-227).

3. Ülken'de Kişilik Bilincinin Önemi

Yukarıda belirtilenlerden anlaşılacağı üzere Durkheim gibi sosyologlar kişilik bilincinin kuruluşunu doğrudan doğruya topluma bağlayarak buna sosyal kişiliğin kuruluşu demektir, psikologlar da bunu ruhsal yaşamın kendiliğinden gelişmesi ve olgunluğu olarak görürler. Ülken'e göre ise organik bilinçle sosyal bilinç arasındaki çatışma, çözülme ve yeniden uyum süreci göz önüne alınmaksızın kişisel bilincin ve kişiliğin kuruluşunu açıklamak imkânsızdır (Ülken, 2017, s. 229). Ülken'e göre kişilik bilinci oluştuktan sonra mutlak bir varlık içerisinde eriyip yok olmayacak, Aşk Ahlakı ismine uygun şekilde sonsuz hedefleri hep bünyesinde taşımaya sürdürecektir (Ülken, 2017, s. 242). Ülken, aşk ahlakı düşüncesinde natüralist bir felsefeden hareket etse de maddeden bağımsız cevher anlamında ruhun sonsuzluğu yerine, ruhtaki düşüncenin sonsuzluğu veya devamı fikirlerini koymuştur (Ülken, 2017, s. 246).

Ülken, kişilik şuuruna dayanan aşk ahlakına ulaşmak için ahlakın geçtiği aşamaları tek tek kategorize etmektedir. İlk aşama cinsi yasaklar üzerine kurulu olan "Organizma Ahlakı"dır. Daha sonra kişisel övünmenin fayda görevi gördüğü erginlik ya da "Desinler Ahlakı" gelmektedir. Son aşama ise "Doğruluk Ahlakı"dır. Bu ahlak ise sevgi ve ihtiras üzerine gelişen kişilik bilincinden kaynaklanan bir cüret duygusuna dayanır (Ülken, 2017, s. 271). Tüm bu ayrıntılı tartışmaların ardından Ülken kendi ideal gerçek adalete dayalı devlet anlayışını aşamalar sistemine göre kurulmuş devlet olarak tanımlamaktadır. Ülken karşılıklı etkileşim sürecinde oluşacak korku ahlakına karşılık gelen halk, ümit ahlakına karşılık gelen vatandaş, gurur ahlakına karşılık gelen vatansever ve aşk ahlakına karşılık gelen insani vatansever aşaması olmak üzere dört aşama belirlemektedir. Bireyleri bu aşamalar sürecinin parçası olarak daima yükselen bir devlet elbette gerçek dünyada henüz yoktur, bu sadece teorik bir düşüncedir (Ülken, 2017, s. 289-291). Ülken, aşk ahlakının zorunlu sonucu ortaya çıkacak olan aşamalar devleti olarak tanımladığı bu devlette, aşamalar sistemine göre kurulmuş sosyalizm sayesinde ulaşılabileceğini ileri

sürmektedir. Böyle bir devlette ne Neo-liberalizmdeki gibi halkın ve yoktan servet kazananların ideal değerleri tahrip etmesine imkân kalır ne de totaliter idarelerde olduğu gibi fikrin, sanat, ahlaki eylemin baskı altına girmesine, yaratıcılığını kaybetmesine imkân verilir (Ülken, 2017, s. 312). Ülken'in, ideal aşamalar devletinin öznesi olarak ortaya koyduğu kişilik bilincinden doğan aşk ahlakına sahip bireyin ortaya çıkışına ilişkin görüşlerine bakıldığında olmazsa olmaz unsurlardan birisinin toplumsal etkileşimden doğan ve kişilik bilincine ulaşmada başat rol oynayan sosyal bilinç olduğu görülmektedir. Sosyal bilinç fiziki sosyalliğin ürünü olarak ortaya çıkmaktadır. Fiziki sosyalliğin yerini sanal ya da dijital sosyalliğe terk etmeye başladığı günümüzde en çok tartışılan konulardan birisi, dijital sosyalliğin fiziki sosyalliğin işlevlerini tam olarak yerine getirip getiremediğidir. Eğer tartışmalarda sıkça dile getirilen eleştirilere hak vermek durumunda kalırsak Ülken'in sözünü etmiş olduğu sosyal bilinç kişilik bilincine ulaşma sürecinde yerine getirdiği işlevini tam olarak yerine getiremeyecek demektir. Bu nedenle dijital sosyallik konusundaki tartışmalara bu işlev açısından bakmak gerekmektedir.

4. Dijitalleşme ve Toplum-Birey İlişisine Ülken'in Teorisyle Bakmak

Yazının icadından sonraki en önemli yapısal iletişim devrimi insanların hem uzam hem de zamanın kısıtlamalarını aşmalarına olanak tanıyan dijital devrimdir. "Bu devrim uzam ve zamanda sabitlenmiş iletişim araçları ve bu boyutlar arasında köprü kuran iletişim araçları arasındaki ayrımın sonuna geldiğini işaret etmektedir" (Van Dijk, 2016, s. 17). İletişim teknolojilerindeki yoğunlaşma artık, insanları içine çekmekte ve iletişimi zamandan ve mekândan kopartarak hayatın merkezine yerleşmektedir (Bauman & Lyon, 2018). İletişim teknolojilerinin zaman ve mekân sınırlarına meydan okuduğu günümüzde teknolojiyi kutsayan yaklaşımlarla atbaşı giden çok sayıda eleştirel görüşü de beraberinde görmekteyiz. Örneğin adil olmayan erişim ve internet kullanımı becerileri veya özel hayata müdahale gibi internetin negatif özellikleri ya da otoriter hükümetlerin interneti "gözetim için nasıl becerikli bir biçimde kullanacakları" bunlardan ilk akla gelenlerdir (Van Dijk, 2016, s. 157). Ayrıca teknoloji ile tahakkümü ilişkilendiren iletişim akademisyenleri, dijital kapitalizm, dijital tekeller, dijital eşitsizlikler, gizlilik ihlalleri, çevrim içi ortamda ırkçılık ve yeni sınıf mücadeleleri gibi konuları vurgulamaktadırlar (Kayıhan, 2018, s. 633). Zygmunt Bauman da dijital ekran karşısındaki modern bireyi (nehirdeki yansımasının aklını başından aldığı Narcissus gibi) olanca bencilliği ile kendini sevip düşünen, doymak bilmeyen, tüketen açgözlüler olarak tanımlamaktadır (Baumana & Mazzeo, 2019, s.95). Akademide, sanatta ve siyasette bu karamsarlık ve eleştirinin merkezinde yer alan diğer bir konu da bu çalışmanın ana temasıyla örtüşmektedir. Yalnızlık ve yabancılaşma sorunuyla gelen bireyin

negatif dönüşümü sorununu Selimi şöyle özetlemektedir:

Ayrılma, tecrit, yalnızlık ve bağlantısızlık sizi hayatınızın her alanında takip eder. Her gün işe gelip giderken keza havaalanlarında ya da restoranlarda, mutsuz bir bağlantı, bir iletişim kurma ve duyulma çabasıyla cep telefonlarına, tabletlerine, bilgisayarlarına ya da laptoplarına mihlanmış insanlar görürsünüz. Gelgelelim etrafımızı şöyle bir kolaçan ederseniz hemen yanı başında duran diğer insanların varlığını görmezden gelen, onlarla kişisel bir bağlantı yaratmaktan aciz, basit bir sohbetten bile imtina eden çok sayıda insan göreceksiniz. (Selimi'den Akt. Bauman, 2017).

Oysa internetin erişebildiği bütün mekânlara kadar uzanması, fiziksel mesafe bağlamında tanımlanan komşuluk fikrinin sonunu getirmiş, herkesi potansiyel komşu konumuna sokmuştur (Bauman, 2017, s. 101). Peki, bu sanal dünya komşuluğu, gerçek komşuluğun yerini tutabilmekte midir? Maalesef yakınmış hissi uyandıran bu teknolojik olanakların, gerçek ilişkilerin yerini tutmak bir yana, sadece o ilişkilerin sağlayabileceği yararları da elimizden aldığı görüşleri azımsanmayacak kadar çoktur. Bu eleştirilerden birisini dile getiren Bauman, içinde bulunduğumuz çağın, eski usul sosyalleşme becerilerini günlük hayatın dışına itmesi nedeniyle artık unutulup köreldiğinden yakınır. "Kişisel seçimlerimizin ürünü olan kimliklerimizin toplumca tanınıp onaylanması ve özsaygının toplumca desteklenmesi için müzakere yürütme sanatları aynı hızla harap olmaktadır, günümüzde yürümenin, yüzmenin, akrobatik atlamanın ve tüplü dalışın yerini alan internette sörf sağ olsun" (Bauman, 2017, s. 135) ifadesiyle ironik bir biçimde durumu izah etmeye çalışmaktadır. Ayrıca dijital teknoloji dünyamızı daraltmak değil genişletme umuduyla doğup gelişmişse de bu alanda çalışma yapan bazı akademisyenlere göre durum tam tersi yönde ilerlemiş ve daha hızlı, daha tam bir şekilde aynı kafaya sahip olduğumuz insanlarla birlikte olduğumuz adacıklara çekilmemize yol açmıştır (Bauman, 2017, s. 150). Diğer bir ifadeyle dijital iletişim ortamlarındaki etkileşim pratikleri filtre görevi gören faktörlerin etkisiyle şekillenerek daha çok benzeşen yapıları bir araya toplamaktadır (Yurdakul, 2020, s. 168). Yukarıdaki tespit bu çalışmanın teziyle doğrudan ilgilidir ve doğası gereği çok sesli, farklılık içeren fiziki sosyalliğin yerini almakta olan sanal sosyalliğin, kişilik oluşumundaki etkisini tartışmayı haklı kılmaktadır. Bir üst başlıkta ayrıntılı şekilde ele alındığı üzere Ülken'e göre sosyal bilinç, toplum içerisinde yaşayan bireye ilişkiler yoluyla verilir. Bu bilinç bireyden bazı sorumluluklar talep etmektedir. Ancak dijital sosyalleşmenin ortaya çıkardığı bilinç, ahlaki ve toplumsal sorumluluğun en aza indiği biçime bürünme tehlikesi taşımaktadır. Bu açıdan iletişimdeki yaratıcı teknolojik yeniliklerin insan hayatını çok yönlü bir şekilde geliştirmesi beklenirken aynı zamanda bireysel ve toplumsal bilincin işleyişini bozma tehlikesini de beraberinde

getirmiştir (Gazzley & Rosen, 2019, s. 23). Bu durum teknolojik gelişmelerin ikili doğasını yansıtmaktadır.

Aslında şunu hemen belirtmek gerekir ki internet çağında bireyler sanal gerçeklik içerisinde bir inziva ortamına çekilmemektedirler. Aksine ellerindeki iletişim ağları zenginliğini kullanarak sosyalleşmelerini genişletirler. Ancak sorun, bu genişletmenin seçici olarak yapılıyor olmasıdır. Bireyler tercihleri ve projeleri ile kendi kültürel dünyalarını inşa ederlerken aslında kişisel çıkarları ile değerlerinin evrimine göre o dünyayı şekillendirmektedirler (Castells, 2016, s. 157-158). Bu durumda bireyi kuşatacak yeni dünyanın şekillenmesinin özellikle doğuştan gelen organik bilinçle paralel gelişeceğini söyleyebiliriz. İnsan eylemleri, his, duygu ve akıl yürütme bileşenlerini içeren bir karar oluşturma süreci ile gerçekleşmektedir. Yani hisler karar oluşturmaya etkilemede önemli rol oynamaktadır. Castells, kişinin yargısını dışlamasa da insanların almaya meylettikleri kararı destekleyen enformasyonu seçme eğiliminde olduğunu söylemektedir (Castells, 2016, s. 182-183). Bu durumda insanlar enformasyon ararken o an sahip oldukları değerlerini doğrulayacak enformasyona yönelecektir. Bireyler mevcut inançları ve alışkanlıklarını doğrulayan enformasyon aradığına göre özellikle kişilik bilincinin oluşma evresi olan ergenlik döneminde internete yönelen gençler en az zihinsel çabayla, kestirmeden ağırlıklı olarak doğuştan gelen organik bilincin güdümüyle hareket edecektir. İnsanlar fiziki sosyalliklerinin aksine, sosyal ağlarda kafa dengi tavırlarla karşılaştıklarında aktiflikleri arttığı için daha tek biçimli bir yapıya evrilebileceklerdir.

Bireylerin eylemlerinin ve olayların artık ortak bir mekânın paylaşımı ile bağlantılı olmayan türden kamusalılığının sonucu olarak ortaya çıkan yeni bir toplumsal ilişki türüdür. Bu dolayimli etkileşim, göz hareketleri, jestler, kaş çatmalar ve gülümsemeler gibi sembolik işaretlerin azalması, iletişimin dil kadar önemli olan beden dilinin zayıflamasını beraberinde getirmektedir (Bauman, 2017, s. 35-36). Sosyal ağlara yönelen insanların gerçek yaşamlarında onların bilinç düzeylerine olumlu yönde etki edebilecek kitap okumak, uyumak ya da görsel dikkat gerektiren faaliyetlere bazı eylemlerine daha az zaman ayırdıkları eleştirilerini de bedensel becerilerin geriye gitmesini destekleyen bir husus olarak görmek gerekmektedir (Castells, 2016, s. 171).

Ayrıca çocuk ve gençlerin beyinlerinin işleyişlerindeki daha ciddi sorunlar pek çok araştırmacının dikkatini çekmektedir. Bella Habip (2019, s. 161), çocukların uzun süre dijital ortamlarda vakit geçirerek kişilerarası ilişkiden uzak ve pasif bir şekilde imgelerle ilişki hâlinde olmalarının psikozlara yol açtığını, hiperaktiviteyi ve genel anlamda ruhsal gelişimi zedelediğini iddia etmektedir. Habip, “gecesi gün-

düzü birbirine karışmış rüya görme zamanlarını başkalarının rüyalarını gerçekleştirmekle harcayan" makinelerle benzeyen, kendi çıkarları için bizleri düşünen makinelere teslim edilmiş sürekli çevrim içi bir nesilden bahsetmekte ve zaman-sallıkla ilgili bir soruna daha işaret etmektedir:

İnsan belleği farklı olarak çift zamanlı bir işleyişe sahiptir. "Sonradan" mefhumu insan belleğini belirler, şöyle ki, insan için bir yaşama zamanı bir de yaşantıları hatırlama zamanı vardır. Bu çifte zamanla süreç içinde anılarımız yeniden biçimlenir. Tıpkı çocukluk anılarımızın yeniden biçimlenmesi gibi, bu sonradanlık içeren insan belleği, insana mahsus anlatı yaratma becerisinin de temelidir. Bebeğinin haykırışlarını hakiki bir anlamda bir yaya Hayal ile hayale dönüştüren anne modelindeki iki aşamalı düşünme modeline yeniden dönüyoruz. Akıllı cihazlardaki bu kesintisiz bir şimdiki zaman içinde yaşama durumu ise, doğrudan insana mahsus bu oluşturucu ve yaratıcı düşünme sürecini yassılaştırıyor, tek boyutta indirgeyip yok ediyor. (Habip, 2019, s. 161)

Habip'in, kıyamet olarak tanımladığı çağ "engellenme, yoksun kalma, düşünmek için bir ara alan yaratma gibi mefhumlara yabancı" dev bencil bir dijital annenin sonucu doğmaktadır. Sadece tüketmek ve anında doyurulmakla teskin edilen bu çağ insanı düşünme yetisine yeterince bağlanmamış, çığırından çıkmış bir dürtüsellikle tarif edilebilir. Habip'e göre artık dürtülerini kontrol edebilen bilinçli ve düşünme yeteneğini geliştirebilen bir özne yerine, kendi içinde yabancı tuhaf bir nesneyle asalak bir yaşam sürdüren tuhaf bir özneyi düşünmeliyiz. Ülken'in teorisinde bahsettiği organik bilincini sosyal bilinç yoluyla kontrol ederek yapıcı ve yaratıcı bir düzeye taşınması gereken birey artık bu şartlar altında Habip'in de iddia ettiği gibi, kendi içindeki yıkıcılığı denetleme şansını daha önceki çağlara göre gittikçe kaybetme tehlikesi ile karşı karşıyadır (Habip, 2019, s. 162).

Yukarıda değinilen endişe ve eleştirilerden bu çalışmanın teziyle yakından ilgili olanı şüphesiz çevrim içi platformların işleyiş mantıkları gereği, benzer düşünen bireylerin bir araya gelerek karşıt görüşlerden insanları yalıtıma yatkın olmalarıdır. Kişilik bilincine ulaşma sürecinde önemli bir işleve sahip olan sosyal bilinç, fiziki sosyallik yoluyla bireyde meydana gelmekteydi. Sanal olmayan fiziki sosyallik, toplumsal normları hafıza yardımıyla ve birtakım ritüeller yoluyla bireye aktarmaktaydı. Bireyin doğuştan gelen ihtiraslarıyla farklılık gösteren bazı sorumluluklar gayri ihtiyari biçimde de olsa sosyal yaşam içerisinde aktarılmaktaydı. Farklılıklarla temas zorunluluğu ve bu zorunluluğu düzenleyen ilişki biçimleri, selamlaşmadan, temel insani jestlere kadar belli kurallar çerçevesinde şemalar hâlinde bireyde oluşmaktaydı. Birey, çocukluktan itibaren zorunlulukla başlayan ve benimsemeye dönüşen bu ilişki biçimleri ile organik bilinçten gelen ihtirasları mütemediyen dengeleme oyunuyla yeni bir bilincin inşasına doğru seyir hâlin-

deydi. Ülken burada hiçbir şekilde organik bilincin tamamen ortadan kaldırılarak sosyal bilincin güdümüyle bir bilincin oluşmasını kastetmemektedir. Tek başına sosyal bilincin yönlendirmesi ile oluşacak bilinçten doğacak ahlak ancak desinler ahlaki olacaktır ve bu insani vatanseverlik hedefinde ortaya çıkacak aşk ahlakından daha düşük düzeyde bir bilinçtir. Asıl olan, birbirine denk farklı bilinç türlerinin yaratacağı gerilimden doğacak sentezdir. Ancak bireyin dengeleme mücadelesini zayıflatacak şey tam da bu fiziki sosyalliğin yerini almaya başlayan dijital sosyalliğin yukarıda belirtmiş olduğumuz tek boyutlu, toplumsal şemalardan uzak durmaya olanak sağlayan ve daha çok doğuştan gelen organik bilincin arzularıyla şekillendirilmeye müsait yapısıdır. Dijital sosyalliğin varlığını sürdürdüğü sanal platformların bu yapısını tanımlamak için genellikle “yankı odası” ve “filtre balonu” kavramları kullanılmaktadır.

Gündelik sosyal yaşamımızdaki iletişimimizde almış olduğumuz enformasyonun büyük kısmı bizimle benzerlik gösteren kaynaklardan değil, bizden sosyal ve kültürel olarak farklı arka planlardan gelen insanlardan gelmektedir (Taşkent, 2017, s. 201). Oysa dijital sosyallikte ilki kendimizden ikincisi de dijital platformların sahip olduğu algoritmik işleyişinden kaynaklanan nedenlerle bu söz konusu olmamaktadır. İşleyişi ve sonuçları bakımından birbiriyle iç içe olsa da birincisini yankı odası diğerini de filtre balonu kavramları ile ilişkilendirerek açıklayabiliriz. “Yankı Odası”, belirli bilgilerin, değer ve inançların kullanıcıların dijital medya kanallarında seçtikleri mesajlar sonucunda güçlendirilip tekrar kendisine dönmesi durumunu anlatmak için kullanılmaktadır. Yani her türlü sosyal medya platformları ve internet siteleri kullanıcıların istemedikleri mesajları filtrelemelerine ve kendi yankı odalarını kurmalarına imkân tanımaktadır. “Öz-seçimli enformasyon hapisanesi” (Van Dijk, 2016, s. 321) olarak da adlandırılan bu yapı, kullanıcıların kendi sahip olduklarının dışındaki alternatif düşünce ve bakış açılarından yalıtılmış atomize grupların oluşması anlamına gelmektedir. Twitter veya Facebook ile ilgili yapılmış araştırmalar düşünsel ya da politik kutuplaşmalara özellikle dikkat çekmektedirler (Taş & Taş, 2018, s. 193). Demokrasi kültürü açısından çok önemli olan özdeşünüm ya da eleştirel düşünme yetisini azaltacak bir kutuplaşma en büyük risklerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Hatta yankı odalarının, kullanıcıların yalanlara daha kolay şekilde inanmalarına yol açabildiğine, hatta benzer görüşlü insanların birbirlerinin öfkelerini yükseltmesiyle oluşan yankılanmanın, şiddet içeren aşırılıklara bile dönüşebileceği öngörülmektedir (Taş & Taş, 2018, s. 193). Sonuç olarak internetin “partizan” bir “yankı odası”na dönüşmesi sağlıklı bir demokrasinin gerektirdiği, bireylerin yeni konulara ve karşıt fikirlerle yüzleşmesi ve onlara saygı göstermesi ihtimalini de ortadan kaldırabilir. Bireylerin karşıt gö-

rüşlere sağırlaşıp, homojen gruplar oluşturarak yalnızca kendi görüşlerine uygun internet kaynaklarını ve hesaplarını takip eden "sanal kabile üyeleri" olmalarını dikkate aldığımızda, yeni medyanın kamusal alanın farklı bir boyutu ya da taşıyıcısı olduğuna dair iyimser görüşleri şüpheyle karşılamamız gerekmektedir. Bu durumda kişiye özgü tasarım ve katılımcının da içerik ürettiği sınırsız güce atfedilen olumlu nitelemeler birer ütopya olarak görünmektedir (Narin, 2018, s. 240).

Kullanıcıların "kendilerini siyasi eğilimleri ile uyumlu kişiselleştirilmiş geribildirim döngülerine kitleme eğiliminde olmalarını" (Akt. Narin, 2018, s. 241) anlatmak için kullanılan filtre balonu da algoritmalar yoluyla kullanıcının arzu etmeyeceğini varsaydığı (belki önemli olma potansiyeli taşıyan içerikleri) görünmez engeller oluşturmaktadır (Akt. Narin, 2018, s. 241). Bu baloncuklar içinde yaşayan ve farklı fikirlerden yalıtılan bireylerin yaratıcılığı, öğrenmeyi ve bağlantı kurmayı azaltacak ve bakış açısını daraltabilecektir. Toplumsal söylemin çeşitliliği önünde bir engel olarak kabul edilen internet ve sosyal medyanın daha az birlikteliğe olanak sağlarken daha fazla grup karşıtlığına neden olduğu tezleri artık daha sık dile getirilmektedir. Tüm bu tartışmalar dikkate alındığında bireyin kendi varlıkları ve değer yargılarını göz önüne alarak benzer olanı takip etme üzerine oluşan bu sosyal ağ ortamı aynı zamanda ötekini dışarıda bırakan ve benzeri yücelten bir sonucu da beraberinde getirmektedir (Saklı, 2020: 4). Kişiliğin oluşmasında ortaya çıkabilecek dengesizliğin nedeni de işte bu farklılıktan yoksun bırakılmış dijital sosyalliktir. Ülken'in vurguladığı üzere kontrol edilmiş ve insanlık yararına yönelmiş bir etikte var olan ihtirasların insanlığın ilerlemesinde önemli katkısı vardır ancak yukarıda değinilen dengesizlik durumu ihtirasın yıkıcı bir yöne kayması tehlikesini doğuracaktır. Bu nedenle dijital sosyalleşmenin etkileri üzerinde daha yoğun ve hassasiyetle eğilen çalışmalar yapılarak çözüm arayışının sürdürülmesi gerekmektedir.

5. Sonuç

"Okyanusun ortasında susuzluk çekmek" tabirini en az su kadar ihtiyaç olan sosyallik için dijital alana uyarlayarak, "kalabalık bir sanal âlemde yalnızlık çekmek" şeklinde ifade etmek, bütün yukarıdaki bilgiler dikkate alındığında çok yanlış olmayacaktır. Ülken'in pek çok eserinde değindiği ve Aşk Ahlakı kitabında ayrıntılı şekilde izah ettiği kişilik bilincinin oluşumuyla ilgili görüşlerine bakıldığında da fiziki anlamdaki sosyalleşmenin hayati önemi açıkça görülmektedir. Sanal sosyallik, fiziki iletişimin sunduğu pek çok unsuru içermezken, zaman ve mekân kısıtlamasını kaldırarak, olması gerekenden ve bireyin kaldırayabileceğinden fazla bazı özellikler içermesi nedeniyle (deniz suyundaki tuzun miktarında olduğu gibi) bireydeki

dengeyi bozma tehlikesi taşımaktadır. Oysa sağlıklı bir toplumsal yapıyı oluşturacak kişilik bilincine sahip bireyler için toplumsal ilişkiler içerisinde meydana gelen sosyal bilinç merdivenin bir basamağını oluşturmaktadır ve o basamak eksik olduğu sürece kişilik bilincine yükselmek zorlaşacaktır.

Ülken'e göre kişilik bilincine ulaşmak için hem doğuştan gelen organik bilincin dayattığı arzular hem de sosyal ilişkiler içerisinde oluşan sosyal bilincin dayattığı sorumluluklar gereklidir. Çalışmada dijital teknolojilerin gelişmesi sonucu ortaya çıkan ve fiziki sosyalliğin yerini almaya başlayan dijital sosyalliğin, sosyal bilincin sorumluluk esasına dayanan organik bilinçle çatışma işlevini tam olarak yerine getiremediği savunulmuştur. Dijitalleşmeye ilişkin eleştirel çalışmalara göre sosyal medya, "yankı odası" ve "filtre balonu" olarak adlandırılan ve sadece organik bilinçten gelen arzuları besleyecek ve tatmin edecek şekilde oluşmaya eğilimli, sosyalliği ayırma, kırılma ve yıkıcı gruplaşma biçimine dönüştürerek tek bir bakış açısının hâkimiyeti yol açmaktadır. Bu durumda gerçek toplumsal ilişkiler içerisinde doğması gereken, sorumluluğa dayalı sosyal bilinç tam olarak oluşamayacağından bireyde çatışma ve sentezleme işlevini yerine getirecek güce ulaşamayacak, dolayısıyla kişilik bilincinin oluşumu da zorlaşacaktır. Fiziki sosyallik toplumsal normları hafıza yardımıyla ve birtakım ritüeller yoluyla bireye aktarmaktadır. Bireyin doğuştan gelen ihtiraslarıyla farklılık gösteren bazı sorumluluklar gayri ihtiyari biçimde de olsa sosyal yaşam içerisinde aktarılmaktadır. Farklılıklarla temas zorunluluğu ve bu zorunluluğu düzenleyen ilişki biçimleri, selamlaşmadan, temel insani jestlere kadar belli kurallar çerçevesinde şemalar hâlinde bireyde oluşmaktadır. Birey, çocukluktan itibaren zorunlulukla başlayan ve benimsemeye dönüşen bu ilişki biçimleri ile organik bilinçten gelen ihtirasları mütemadiyen dengeleyerek yeni bir bilincin inşasına doğru ilerlemektedir. Ancak bireyin dengeleme mücadelesini zayıflatacak şey tam da bu fiziki sosyalliğin yerini almaya başlayan dijital sosyalliğin bu çalışmada belirtmiş olduğumuz tek boyutlu, toplumsal şemalardan uzak durmaya olanak sağlayan ve daha çok doğuştan gelen organik bilincin arzularıyla şekillendirilmeye müsait yapısıdır.

Hilmi Ziya Ülken'in görüşleri çerçevesinde ve dijitalleşmeye ilişkin kuramsal araştırmaların yardımıyla çalışmada ortaya konan bu varsayımın, her ne kadar tutarlı görünse de yapılacak farklı uygulamaya dönük çalışmalarla test edilmeye ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Bauman, Z. (2017). *Retropya* (A. Karatay, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bauman, Z., & Lyon, D. (2018). *Akışkan Gözetim* (3.Baskı). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Baumana, Z., & Mazzeo, R. (2019). *Edebiyata Övgü* (A. E. Pilgir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bulut, Y. (2012). Aşk Ahlakı'ndan Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi'ne: Türk Sosyolojisi'nde Hilmi Ziya Ülken. 46, 119-151.
- Castells, M. (2016). *İletişim Gücü* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Gazzley, A., & Rosen, L. (2019). *Dağınık Zihin Yüksek Teknoloji Dünyasında Kadim Beyinler* (A. Babacan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Habip, B. (2019). *Kültür ve Psikanaliz (Sinema, Edebiyat ve Güncelin Psikanalizi)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kayıhan, B. (2018). An Analysis of Marx's Legacy in the Field of Communication Studies. *tripleC*, 12(2), 628-238.
- Monzotti, R., & Parks, T. (2018). *Zihnin Ucu Bucağı* (Ö. D. Gürkan, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Narin, B. (2018). Kişiselleştirilmiş Çevrim içi Haber Akışının Yankı Odası Etkisi, Filtre Balonu ve Siberbalkanizasyon Kavramları Çerçevesinde İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 11(2), 232-251.
- Saklı, E. (2020). Murat Uluk ve Hakikat Sonrası Çağda Yeni Medya & Yalan Haber Kitabı Üzerine Bir Değerlendirme. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 1-11.
- Taş, O., & Taş, T. (2018). Post-Hakikat Çağında Sosyal Medyada Yalan Haber ve Suriyeli Mülteciler Sorunu. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29), 184-207.
- Taşkent, E. (2017). Herkese Söyle: Sosyal Medya'da Neden Paylaşımında Bulunuruz. *Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (27), 199-205.
- Ülken, H. Z. (1928). *Umumi Ruhیات*. İstanbul: Taş Baskı.
- Ülken, H. Z. (1957). *Veraset ve Cemiyet*. İstanbul: Kurtulmuş Matbaası.
- Ülken, H. Z. (2014). *Posta Yolu*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2017). *Aşk Ahlakı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ülken, H. Z. (2020). *Aşk Ahlakı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Van Dijk, J. (2016). *Ağ Toplumu* (Ö. Sakin, Çev.). İstanbul: Kafka Yayınları.
- Vural, M. (2011). Hilmi Ziya Ülken ve Türkiye'de Felsefe Çalışmalarına Katkıları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 9(17), 521-538.
- Yurdakul, H. (2020). Gündelik Hayatın Ritmi: Dijital İletişim Çağında Müziğin Toplumsal Kodlarını Frankfurt Okulu ve Bourdieu İle Anlamak. İçinde B. Kayıhan (Ed.), *Dijital Çağda Kitle Kültürü, Eğlence ve Sanat* (s. 147-193). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Yücel, Y. (2009). Hilmi Ziya Ülken'in Materyalizm ve Spirütualizme Eleştirel Yaklaşımı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.